

'כי על כן ידעתָ חַנְתָּנוּ במדבר והיית לנו לעינים'

(במ' י, לא)

משה ענבר

לחמותי, בלה מוסקוביץ לבית קיסלניק ז"ל

לפי המסורת המקראית התגבש עם ישראל לישות בעלת ייחוד דתי במדבר: 'ימצאהו בארץ מדבר' (דב' לב, י), 'אני ידעתִך במדבר' (הו' יג, ה), אך הוא לא היה בן המדבר. המדבר היה בעבורו עולם זר ועוין: 'המדבר הגדול והנורא' (דב' א, יט). בחצותו את המדבר היה זקוק להנחיה אלוהית: 'ה' אלהיך... המוליכך במדבר' (דב' ח, יד-טו), 'ואולך אתכם במדבר' (עמוס ב, י), או לעזרת מי שהמדבר הוא מקום חיותו, חָבַב בן שבט הנוודים מדין: 'כי על כן ידעת חַנְתָּנוּ והיית לנו לעינים' (במ' י, לא).¹ הפרשייה הקטנה על חָבַב בן רעואל המדיני (במ' י, כט-לב) היא עדות נאמנה לסובלנות הרבה, שבה נהגו סופרי המקרא המאוחרים בחומר הקדום שהגיע לידיהם, אף אם לא נחה דעתם ממנו. קל היה להם להשמיט את הקטע, שבו מבקש משה את עזרת בן שבט מדין (שעליו נאמר במקור הכהוני 'צרור את המדינים' - במ' כה, יז) בשעה שצריך היה להוליך את עמו במדבר, אך הם לא עשו כן. תחת זאת הם הצמידו

1 ייתכן שהביטוי המקראי 'והיית לנו לעינים' עשוי לסייע לנו לפרש ביטוי יחידאי במכתב מארכיון מארי שנכתב אל זמרי-לים, מלך מארי, בשנת 1769/1770 לפנה"ס: 'ביום שלחי את מכתבי זה אל אדוני, הגיע אליי מכתב של מִפְתּוֹם האומר: זריקום איש אשנונה ושני מלווי הגיעו אליי. הם הביאו לי ידיעה שהנסיך נשבע חי האל. ולפניהם, איש אחד "של עיניי" (ištēn awilum ša inīya) הגיע אליי מאיש אשנונה והביא לי את הידיעה הזאת, אך לא האמנתי. עד אשר לא שמעתי אישור לדבר, [לא] כתבתי [אל אדוני]' (A.1158.5-15) D. Charpin, in: *Marchands, Diplomates et Empereurs, Etudes sur la civilisation mésopotamienne offertes à Paul Garelli, D. Charpin & F. Joannès* (ed.), Paris 1991, p. 164 and n. 64. לפי הדוגמה המקראית אפשר שגם במארי הכוונה היא למורה־דרך.

לסיפור שתי גרסאות אגדתיות חלופיות שהתאימו להשקפת עולמם התאוצנטרית.² לפי גרסאות אלה ארון ברית ה' (במ' י, לג, לב-לו), או ענן ה' (שם, לד, וראה במ' ט, יז), הם אשר הנחו את בני-ישראל בדרכם במדבר.³

כאשר מקלפים את הרבדים התאולוגיים המאוחרים מסיפורי המקרא מגיעים ליסוד הריאלי המשוקע בהם. ודוק, לא ליסוד ההיסטורי, אלא ליסוד הריאלי. סיפור יציאת מצרים איננו מסמך היסטורי, אולם הוא ארוג מחוטי מציאות הלקוחים מעולמם של הסופרים העתיקים. בנוהג שבעולם, הרוצה ללכת בדרכי המדבר לוקח לו מורה-דרך מבני אותו מדבר על-מנת שיביאו בשלום למחוז חפצו, ולכן סיפרו שמושה ביקש לו מורה-דרך מבני המדבר.

ריאליה הדומה לזו המבצבצת ועולה מסיפורי המקרא מצויה בשפע בתעודות מארי. אין כמעט תחום מתחומי החיים, שאיננו יכולים להשוות בו, 'בשינוי כל הטעון שינוי', בין הדברים כפי שנראו 'באמת' ובין הלבוש הספרותי שהם עוטים במקרא. על-אף המרחק של כאלף שנה ויותר, המפריד בין הסיפורים המקראיים לארכיון מארי, מאפשרות לנו ההשוואות האלה להבין טוב יותר את שתי התרבויות העתיקות השופכות אור אהדדי.

בארכיון מארי מצויה תעודה ייחודית המספרת על ההכנות לחציית המדבר על-ידי כוח גדול של עשרים אלף איש בשנת 1780-1779 לפנה"ס, השנה שנקראה על-שם האֶפוֹנים אשור-מליך (Aššur-malik).⁴ התעודה שמדובר בה היא מכתב שכתב המלך סמסי-אדו (Samsi-Addu) לבנו יסמח-אדו (Yasmah-Addu), אשר מלך כמשנה למלך במארי. שבר של הלוח אשר הכיל את ראשו וסופו של המכתב נתפרסם על-ידי דוסין (Dossin) בשנת 1950.⁵ שבר נוסף של הלוח אשר הכיל את גוף הלוח, בעל

2 פרופ' מ"ע פרידמן העיר שהדברים עולים בקנה אחד עם הסבר התנאים ליסימניות מלמעלה ומלמטה' בפסוקים לה-לו הבאות 'לומר שאין זה מקומה' (ראה שבת קטו ע"ב-קטז ע"א וכן אנציקלופדיה מקראית, ה, טורים 132-133).

3 על מרכיביה של הפסקה במ' י, כט-לד ראה: H. Holzinger, *Numeri*, KHC, Tübingen— Leipzig 1903, p. 38; G.B. Gray, *Numbers*, ICC, Edinburgh 1956 [1903], pp. 92-97; M. Noth, *Numbers*, OTL, London [1968], pp. 77-79. פס' כט-לב-J, לג - Dtr (ז), לד - P, וכן בית מקרא, קלב (תשנ"ג), עמ' 83-86.

4 M. Anbar, *Les tribus amurrites de Mari*, *Orbis Biblicus et Orientalis* 108, Göttingen 1991, pp. 48-50.

5 G. Dossin, *Correspondance de Samsi-Addu*, ARMT, I, Paris 1950, no. 85.

המספר האיטונוטארי A.1882, וזהה על-ידי דיראן (Durand) שהדביקו לשבר שפורסם קודם לכן, ואת הלוח הכמעט שלם פרסם בשנת 1987.⁶ התרגום שלנו נסמך על הגרסה החדשה ועל השלמות אחדות שאנו מציעים בעקבות לימוד התעודה.⁷ בהצעת ההשלמות נסתייענו בעובדה שסגנון המכתב מתייחד בחזרות רבות⁸ שעל הסיבה להן נעמוד בהמשך.

לפי המסופר בתעודה צריך יסמח־אדו לבחור בין שלוש דרכים החוצות את המדבר המפריד בין הפרת התיכון לעיר קטנה (Qatanum; כיום, מְשָׁרְפָה שעל־יד חומץ). הדרך שבה ילכו הצבאות תיבחר לפי הימצאם או היעדרם של 'מים לשתת העם' (שמ' יז, א). סמסי־אדו מציע לבנו לפנות לבני המדבר, המכירים את דרכי המדבר אשר בהן יימצאו די מים לשתיית האנשים ובהמתם, כדי שסייעו בידו למצוא את הדרך המתאימה.

להלן תרגומו של המכתב הכתוב בכתב היתדות באכדית, בניב הבבלית העתיקה:
אמור אל¹ [יסמח־אדו]³ כה אומר סמסי־אדו אביך: [כתבת לי]⁴ בדבר הליכתך עם הצבא [לקטנה].⁵ ללכת עם הצבא אינו [דבר קל ערך].⁶ אתה הרי צעיר, עדיין⁷ אינך מכיר [את הדרכים האלה].⁸ לאום (La'ûm) ומותו־ביסיר (Mutu-Bisir) [צריכים לשמוע בנו] כחותך את [כל] המכתבים [אשר אני כותב לך]. היוועץ⁹ בהם¹⁰ וקבל החלטה לפי החלטה שלהם. מותו־ביסיר¹⁰ מכיר [את הדרכים האלה], [היוועץ] בו בדבר הדרכים האלה.¹² ושלח בכדי שיבדקו [היטב] בשבילך [את דבר המים¹³ הנמצאים בדרכים האלה].¹⁵ [...] הוא. הִחלט [...] [איך יספיקו]¹⁶ המים לשתיית הצבאות האלה?¹⁷ הצבאות אשר ילכו גדולים, עשרים אלף [הצבאות,¹⁸ אשר ילכו, חמוריהם, ומפקד (או: ומפקדי)¹⁹ הצבאות האלה – איך יספיקו? אם ב[...]/ [לפני צאתך לדרך],²⁰ לא ת[חליט] בדבר המים של הדרכים האלה,²¹ החלטה לא תתקבל. היות שיש אופרפום (Uprapûm),²² אשר מכירים את הדרכים האלה,²⁴ שלח²³ את האנשים האלה, אשר מכירים את הדרכים האלה, בכדי שיבדקו²⁵ היטב בשבילך את דבר המים [הנמצאים] בדרכים האלה. באיזו דרך [יש²⁶ מים לשתיית הצבאות] שלצדך [27] [...] את הנפחד [26] [...] מי השמים [...] שלח לי³¹ דו־ח מלא. איזו דרך³² טובה למסע הצבא? האם טובה³³ הדרך העליונה?³⁴ האם טובה הדרך האמצעית? האם טובה הדרך התחתונה? האם הדרך³⁵ ממולך טובה למסע הצבא?³⁶ הצבא³⁷ יצא

J.-M. Durand, *M.A.R.I.*, V, pp. 163–167 6

ראה נספח א' 7

ראה נספח ב' 8

לדרך מאבתום (Abattum)?³⁸ יצא לדרך מחלבית (Halabit)? או יצא לדרך ממולך? שלח בכדי שיבדקו⁴¹ היטב בשבילך את דבר המים⁴⁰ הנמצאים בדרכים האלה. שלח⁴² לי דו"ח מלא, בכדי שאני כאן⁴³ אתן הוראות, והצבא⁴⁴ ייאסף עלי-פי הדרך אשר ילך. אם הצבא יצא לדרך בדרך העליונה,⁴⁵ [הצבא] אשר ייאסף לדרך הזאת, בלב הארץ [...]⁴⁶, לקרדחת (Qirdahat), לדיר (Dir), למלחתום (Malḥatum), [ל]תותול (Tuttul) ילך; מתותול⁴⁸ [הצבא] ילך לאבתום. אם] בדרך האמצעית הצבא הזה⁴⁹ ילך, אל דונום (Dunnum) בערבה (qaṣûm) ...⁴⁷ [אם הצבא⁴⁸ יצא לדרך] וילך [...]⁵⁹ לפי הדרך [אשר חילך, ...] כתבתי את המכתב הזה. שלח בכדי שיבדקו היטב בשבילך⁶¹ את דבר המים של הדרכים האלה. שלח לי דו"ח מלאו לפי [הדו"ח]⁶³ אשר תשלח לי הצבא ייאסף. שלח⁶⁵ אליי [את מות-ביסיר]⁶⁴ ואת האנשים אשר [ילכו/הלכו] לבדוק את דבר המים, בכדי שאיוועץ [בהם],⁶⁶ והמנחשים (bārûm) אשר ילכו אתך:⁶⁷ זמרי-דגן (Zimri-Dagān), נרם-סין (Narām-Sîn), [...] ואפיל-אילישו (Apil-ilišu) בן איבל-פי-אל (Ibal-pī-El)⁶⁹ שיגיעו לידי החלטה, ו[הם צריכים לנחש] בקטנה [ל]פניך/ [ל]פני צאתך.

הערות למכתב:

שורות 4-5: במכתב אחר (ARM I.69.8'-16') סמסי-אדו מדרבן את יסמח-אדו לצאת למסע במלים אלה: 'אחיך כאן נחל נצחון, ואתה שוכב בין הנשים. עתה, כאשר תלך עם הצבאות לקטנה, היה גברי! כמו שאחיך עשה לו שם גדול, כך אתה עשה לך שם גדול [במסע לקטנה]!'

שורה 5: גם ההנחיות שנותן סמסי-אדו לבנו במכתב אחר (ARM I.17.5-15) מלמדות אותנו על קשיי הדרך: 'אחרי מכתבי זה, למחרת, יצאו שליחים תלמוניים (Telmun - האי בחרין) משובת-אנליל (Šubat-Enlil). עשרה אנשים עניים אשר ילכו אתם - אנשים עשירים צריכים לשכור אותם לפני הגיעם, ובשכרם יקיימו את משפחותיהם, והם ילכו בשמחה! אם תשלח אנשים עשירים, הם יערקו מהשירה. בשום פנים ואופן אל תשלח אנשים עשירים!'

שורות 8-10: סמסי-אדו מצווה על בנו להשמיע את מכתבו באוזני שריו מפני שהוא איננו בוטח בו. גם החזרות הרבות בדבריו מלמדות אותנו לא על הטרחנות של סמסי-אדו, אלא על הדאגה שלו שמא לא ינהג יסמח-אדו כשורה, כמו שצריך לנהוג משנה למלך העומד להנהיג צבאות גדולים ולכן הוא שונה ומשלש את דבריו, ואף מבקש לשלוח אליו את האנשים שנשלחו לבדוק את הדרכים (שורות 63-65) על-מנת שהוא עצמו יחקור אותם.

שורה 16: כאלף שנה אחרי המסע של יסמח־אדו, במאה התשיעית לפנה"ס, יצאו יהורם מלך ישראל, יהושפט מלך יהודה ומלך אדום למלחמה במישע מלך מואב שהפר את ברית הוואסאלים שלו עם מלך ישראל. גם הצבאות הללו הלכו בדרכי המדבר, 'דרך מדבר אדום' (מל"ב ג, ח). ומסופר עליהם שהם סבבו בדרך שבעה ימים 'ולא היה מים למחנה ולבהמה אשר ברגליהם' (פס' ט).

שורה 17: לפי המכתב ARM I.42 הצבא הזה היה מורכב מ־10,000 איש שנתן סמסי־אדו, 6,000 איש שנתנה אשנונה ו־4,000 איש שנתן יסמח־אדו. אנשי יסמח־אדו היו ברובם משבט חנום, אך גם משבטי ביני־ימינה: אופרפום, יריחום, יחרורום ואמננום וכן מחצרני הארמון. על הציוד והאספקה שלקחו אתם הולכי המדבר אפשר ללמוד מהתעודה שציטטנו ממנה קודם (ARM I.17.16–31). שיירת הסוחרים מתלמון שהלכה ממארי לקטנה מנתה עשרה אנשים ומשרתים תלמוניים, אשר קיבלו עשרים סנדלים ועשרה נאדות, חמישה עבדים של סמסי־אדו אשר קיבלו עשרה סנדלים וחמישה נאדות, שבעה אומנים אשר קיבלו ארבעה־עשר סנדלים ושבעה נאדות, עשרה אנשים ממארי אשר קיבלו עשרים סנדלים ועשרה נאדות ועשרה חמורים אשר נשאו עשרים נאדות. סך־הכול 32 איש ו־10 חמורים, 64 זוגות סנדלים ו־52 נאדות. הם לקחו אתם צידה 30 כבשים, 30 ליטר שמן משובת, 60 ליטר שומשום בנאדות שמן, ושלושה ליטר שמן משיחה, שק עור גדול וכן 10 חבלים באורך של תשעה מטרים כל אחד.

שורות 21–26: סמסי־אדו מורה לבנו יסמח־אדו לשלוח את בני שבט האופרפום לבדוק איזו דרך מתאימה למסע הצבאות הגדולים ההולכים לקטנה. כשם שמשמה פונה לבן מדין המכיר את דרכי המדבר, שבו הוא רועה את צאנו (שמ' ב, טו–כ, ג, א), כך על יסמח־אדו לפנות לשבט האופרפום, הנמנה עם שבטי ביני־ימינה, אשר המדבר, השאמיה, היה האזור שמה הולכי את צאנם למרעה החורף והאביב: 'המלך (סמסי־אדו) כתב לי (לתרים־שכים [Tarim-šakim], מושל מארי) כך בדבר ביני־ימינה (Bini-Yamina) אשר עברו להר בשרי (Bisir) (לרעות את צאנם)' (ARM V.27.25–26).

שורות 32–39: הדרך העולה במעלה הפרת עד ברך־הפרת ומשם לקטנה, דרך שבה מצויים מים בשפע, אינה נלקחת בחשבון מפני שהאזור נתון לשליטת סומו־אפוח (Sūmu-Epuḫ), מלך חלב, אויבו של יסמח־אדו בתקופה זו. אורך דרכי המדבר מהפרת לקטנה הוא בין 180 ק"מ ל־350 ק"מ בקו אווירי. אם נחשב ששיירה גדולה הלכה 25 ק"מ ביום, מדובר בדרך שתארך בין שבוע לשבועיים. שורות 37–39: אבתום - בין תולול (תל ביעה ליד שפך הבליה) לאימר (אסכי מסכנה); חלבית - אזור זלאביה - חליביה מצפון לדיר אז־זור. 'יצא לדרך ממולך' -

נספחים

ההשלמות שאנו מציעים לשורות הללו:

ARM I.85+A.1195

4: [a-na Qa-ta-nim^{ki} ta-aš-pu-ra-am] (?).

5: [ša ni-di a a-ḥi-im] (?).

7: ma-[la/i aš-pu-ra-ak-kum/ú-ša-bi-la-ak-kum].

11: ša-a-[t]i [ša KASKAL] ši-[na-ti a-ta-mu-ru ši-ta-al].

12: [-ar wa-ar-ka-at me-e] (39 השווה שורה).

13: [ša i-na KASKAL^{mes}-tim ši-na-ti i-ba-aš-šu-ú] (40 השווה שורה).

14: [dam-qí-iš li-pa-ri-s]u-ni-k[um-ma] (41 השווה שורה).

16: -ti[m si-na-ti (19 השווה שורה).

17: um-ma-na-tum].

23:[L]Ú.

24: [ši-ta-ap-pa-ar] (?).

25: [i-ba-aš-šu-ú.

26: [mu-ú a-na ša-te-e um-ma-na]-tim.

27: [i-ba-aš-šu-ú/i-ma-aš-šú-ú.

57: ša-bu-um] (44 השווה שורה).

59: ša i-la-ku] (43 השווה שורה).

60: [ši-ta-ap-pa-ar].

61: li-pa-ri-su-ni-kum].

62: [te₄-mi-im].

63: [Mu-tu-bi-si-ir].

ב. החזרות

שורה 32–39:

girrum ayyītum	ana alāk šābim	damqat
girrum elitum		damqat
girrum qablītum		damqat
girrum šāplītum		damqat

ištu maḥrika ana alāk šābim damqat

šābum ištu Abattî ana alākim ušeššer
 ištu Ḥalabit ana alākim ušeššer
 ulūma ištu maḥrika ana alākim ušeššer
 :63-62 ;44-41 ;32-31 שורה

tēman gamram ana šerīya šupram girrum ayyītum ana alāk šābim
 damqat

tēman gamram ana šerīya šupram kīma annīkī⁷am anāku uwa" arūma
 šābum ana zīm gerrim

tēman gamram
 ša illaku ipaḥḥarū
 šupram kīma ana zīm [tēmim]
 ša tašapparu šābum ipaḥḥarū

:61 ;41-39 ;25-24 ;14-12 שורה

šitappa[r warkat mē ša ina girrētīm šināti <ibaššū> damqiš
 liparris]ūnik[umma]

[šitappa]r warkat mē ša ina girrētīm šināti [ibaššū damqiš]
 liparrisūnikum

šitappar warkat mē ša ina girrētīm šināti ibaššū damqiš
 liparrisūnikumma

[šitappar war]kat mē ša ina girrētīm šināti ibaššū damqiš
 liparrisūnikum